

ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПОНЯТЬ «МОВА» ТА «ДІАЛЕКТ» В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Тетяна САВЧИН

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Тернопільський національний технічний університет
Імені Івана Пулюя
вул. Руська 56, 46008 Тернопіль, Україна
orcid.org/0000-0003-3007-8960
savchyn.tanya@gmail.com*

У статті ми намагаємося визначити сучасні погляди на диференціацію понять «мова» та «діалект». Відмінність між загальнолітературною мовою та діалектами демонструємо на підставі лексичних та регіональних особливостей. В сучасному українському науковому дискурсі питання розрізнення мови та діалекту є недостатньо дослідженим, тобто науковці досі не дійшли згоди у питаннях їх чіткого виокремлення. Мовознавці дійшли згоди, що загальнолітературну мову вирізняють усталеність, кодифікованість, зрозумілість для усіх носіїв мови. Літературна мова – це мова освіти, науки, медійних засобів тощо. Діалект має певні риси у лексичній, фонетичній, граматичній системі та є зрозумілим лише для певного регіону чи групи людей. На даний момент в Україні існує дійсно велика кількість діалектів і кожен із них має свої особливості формування, функціонування, побутування на певній території. Найбільше суперечок в українській соціолінгвістиці точаться навколо закарпатського говору, який слід вважати одним із діалектів сучасної української мови.

У статті детально розглядається проникнення діалектного мовлення у літературний твір, що, з одного боку надає авторському мовленню місцевої специфіки, а з іншого – сприяє входженню певних рис діалектного мовлення у загальноукраїнський мовленнєвий фонд. На властивість діалектів впливати на літературний текст звернув увагу ще Іван Франко. Найцікавішими щодо

вживання діалектизмів є твори М. Коцюбинського, Ю. Федьковича, М. Павлика, Д. Харов'юка, М. Козоріса, Д. Павличка, Д. Бедзика. Найцікавішими прикладами вживання діалектизмів у сучасних літературних текстах вважаємо твори Володимира Лиса, Юрія Винничука, Марії Матіос.

Серед цікавих явищ взаємодії діалектів та літературної мови є ділінгвізм – володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування. Діалекти збагачують мовлення, розширюють літературний канон, стають своєрідною візитівкою освіченої та лінгвістично обдарованої людини.

Ключові слова: соціолінгвістика, діалект, літературна мова, художній текст, лексичні особливості, територіальний принцип.

PROBLEMS OF DIFFERENTIATION OF THE CONCEPTS OF “LANGUAGE” AND “DIALECT” IN THE UKRAINIAN SOCIOLINGUISTIC AREA

Tatyana SAVCHYN

*Candidate of Philological Sciences
Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ruska St, 56, Ternopil, Ukraine 48008
orcid.org/0000-0003-3007-8960
savchyn.tanya@gmail.com*

In the article, we try to define modern views on the differentiation of the concepts of “language” and “dialect”. The difference between the general literary language and dialects is illustrated on the basis of lexical and regional features. In the modern Ukrainian scientific discourse, the issue of distinguishing between language and dialect is understudied, which means that scientists have not yet agreed on the issues of their clear separation. Linguists have agreed that the general literary language is distinguished by stability, codification, and comprehensibility for all native speakers. Literary language is the language of education, science, media, etc. The dialect has certain features in the lexical, phonetic, grammatical system and is understandable only for a certain region or group of people. At the moment in Ukraine there are many

93 *Studia methodologica*, ISSN 2304-1222, No. 54. 2022

dialects and each of them has its own peculiarities of formation, functioning, and existence in a certain territory. The greatest controversy in Ukrainian sociolinguistics is around the Transcarpathian dialect, which should be considered one of the dialects of the modern Ukrainian language.

The article examines in detail the penetration of dialect speech into a literary work, which, on the one hand, implements local specifics into the author's speech, and on the other hand, contributes to the entry of certain features of dialect speech into the all-Ukrainian speech fund. Ivan Franko drew the attention to the peculiarity of dialects to influence the literary text. The most interesting works on the use of dialects are the works of M. Kotsiubynskyi, Yu. Fedkovych, M. Pavlyk, D. Kharovyuk, M. Kozoris, D. Pavlychko, D. Bedzyk. The most interesting examples of the use of dialects in modern literary texts are the works of Volodymyr Lys, Yurii Vynnychuk, and Maria Matios.

Among the interesting phenomena of the interaction of dialects and the literary language is Dilingualism – the use of the literary language and one of the dialectal forms of communication. Dialects enrich speech, expand the literary canon, and become a distinctive feature of an educated and linguistically gifted person.

Keywords: *sociolinguistics, dialect, literary language, literary text, lexical features, territorial principle.*

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, яке потерпає від повномасштабного вторгнення Російської Федерації, все більше зростає запит на використання у українській мові у різноманітних мовленнєвих дискурсах. Південь і Схід України, де традиційно у побутовому спілкуванні переважала російська мова, демонструє виразне бажання переходити на українську, зокрема у публічному просторі. Окрім того, перед нами стоїть завдання розповсюдження української мови на усій території та серед різних верств населення України. Це визначатиме наше зацікавлення диференціацією понять *літературна мова* та *діалект*. Дослідження теми літературної мови та діалектів дозволить розширити уявлення про мову та етнічні культури на

території України. Перш ніж переходити до розрізнення понять мови та діалекту варто з'ясувати, що означають ці терміни.

Існує безліч дефініцій поняття «мова», наприклад, С. Максимено вважає, що мовою є виключно людський спосіб спілкування в духовному і практичному житті, а також називає її системою знаків для передавання, приймання і використання інформації [14]. С. Лагдан зазначає, що мова є засобом спілкування, пізнання, обміну інформацією, передачі досвіду. Також цікавим є його думка, що в конкретні моделі мовлення в ході життєдіяльності трансформується світогляд, загальна культура та моральність людини [11, с. 1].

Розглядаючи питання мови та діалекту, часто ми чуємо, що діалект є «не літературною» мовою, тож важливо висвітлити також значення терміну «літературна мова». Як визначає Л. Масенко в Енциклопедії Сучасної України, літературною мовою є наддіалектний, унормований різновид національної мови, що є основним засобом спілкування в більшості соціальних сфер [13].

Якщо в науковому просторі існують думки, що літературна мова є «наддіалектною», то що ж являє собою сам діалект? Згідно Енциклопедичного словника класичних мов Л. Звонської, діалектом є форма загальнонародної мови, яка є засобом спілкування на певній території або обслуговує соціальну групу людей [6]. Вивчаючи різні форми існування мови, мовознавці доходять висновку про те, що є первинні, опорні, основні форми існування мови, до яких відноситься літературна мова, а є територіальні діалекти, просторіччя й похідні форми – власне професійні мови, групові, або корпоративні, жаргони, умовні мови ремісників і торгівців, жаргон (арго) декласованих, які є лексичними системами, викликаними до життя різними соціолінгвістичними принципами.

Мета дослідження. Визначити сучасні погляди на диференціацію понять «мова» та «діалект», прослідкувати відмінності між загальнолітературною мовою та діалектами, які демонструємо на підставі лексичних особливостей, територіального принципу тощо. З'ясувати характер взаємодії між літературною мовою та діалектами у художніх текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення суперечливих моментів у питаннях діалектів лінгвістами було сформовано поняття «ідіом», яке об'єднує в собі такі категорії як мова національних меншин, діалект, говірка тощо. Воно виражає сукупність засобів вираження специфічних особливостей спільноти (регіону, провінції, соціальної групи, незалежно від політичної, адміністративної чи національної структури) [22]. Як визначальну особливість ідіом лінгвісти визначають те, що носії різних ідіом в межах однієї мови можуть спілкуватись між собою (наприклад, східноукраїнський та галицький різновид мови). Хоча деякі слова можуть різнитись, основний сенс буде зрозумілим, на відміну від спілкування людей різними мовами (наприклад, як у спілкуванні українською та французькою).

Варто зауважити, що проблема розрізнення мови й діалекту не є новою. Наприклад, С. Єрмоленко ще у 1972 р. з'ясувала, що діалектизми вирізняються від усталених одиниць літературної мови наявністю можливих фонетичних, фонетико-морфологічних варіантів тощо. І вже тоді вона вважала, що художній стиль дозволяє використання діалектів і деякі письменники вбачають в цьому особливу цінність [4, с. 5].

Питання діалектів цікавило науковців і раніше, зокрема Іван Франко у своїй відомій статті «Літературна мова і діалекти», дійшов висновку, що «Та для нас важніше те, чи і на скільки ті діалекти доси проявили силу й охоту маніфестувати себе в літературі. Тут мусимо сказати, що лемківський діалект дуже виразно проявляє себе в численних писаннях XVII і XVIII в., що повстали на місці, де тоді почало було творити ся цікаве огнище освіти в священичих родинях Свідзінських, Чернявських, Олесницьких, Прислопських і т. п.» [7]. Тобто, письменник, описуючи різноманітні приклади використання діалектів у художніх творах, підтверджує, що існування літературної мови неможливе без діалектної.

Також, якщо розглядати діалекти в контексті художньої літератури, українська культурна спадщина дійсно наповнена геніальними прикладами. Зокрема, це твори Ю. Федьковича, М. Павлика, Д. Харов'юка, М. Козоріса,

Д. Павличка (науковці виділяють у їхніх творах багато гуцульських діалектних форм). Прикладом твору із використанням гуцульських діалектів є також «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського. Лемківську говірку використав у своєму творі «Украдені гори» Д. Бедзик [8, с. 127-128].

Сучасний стан говірок важливий для дослідження динаміки діалектного мовлення. Загальновідомою є теза про впливи літературної мови на говіркове мовлення і, як результат, поступові зміни в ньому. Особливістю використання діалектної лексики сьогодні також відзначається сучасна українська література. А. Яворський стверджує, що зараз для багатьох письменників характерне «олітературнення» діалектів для підкреслення авторської індивідуальності [21]. Як приклади наведемо наступні твори: В. Лис «Століття Якова» (2011), написаний із використанням західнополіської говірки; Ю. Винничук «Танго смерті» (2012) – галицької [3, 9, 12]. Сучасну українську літературу немислимо уявити без Марії Матіос (буковинська говірка), Мирослава Дочинця (закарпатська), завдяки творам яких читачі розуміють значення таких слів як мацур (кіт), мешти (туфлі), моква (дощова погода) та багатьох інших. Видавці охоче публікують їхні книги, які нерідко стають бестселерами. Багато з місцевими говірками експериментують і музиканти, які беруть народні тексти, пишуть для них рок-музику й у такий спосіб осучаснюють перлини народної творчості.

Стосовно фольклорних творів, існує думка, що вони здатні виходити за межі певного діалекту та містять одночасно елементи декількох територіально-мовленнєвих утворень. Такої думки притримується, зокрема, Р. Сердега [19].

Питання діалектів у соціолінгвістичному просторі є досить складними та суперечливими, а науковці досі не змогли дійти однозначної думки стосовно них. Загалом, на території України існує безліч етнічних груп та їхніх діалектів. Цікавим є дослідження В. Севрука, в якому виділено, що лише у циганської національності виділяють близько 20 етнічних груп та відповідних діалектів [18, с. 162]. Таке різноманіття спричиняє суперечки та породжує безліч міфів стосовно того чи іншого діалекту. Однією з найважливіших причин подібної

ситуації є політичний аспект. Для багатьох держав актуальним є явище, що в одній країні мова вважається діалектом, а в іншій – визнана офіційно. Прикладом для нашої держави є так звана «русинська мова» (закарпатський діалект). В Україні вона вважається діалектом і не визнана офіційно, в той час як у Румунії, Словаччині та Хорватії вона затверджена як регіональна або мова національних меншин.

В Україні появу русинського діалекту часто пов'язують із політичними мотивами російської влади, покликаними внести дисбаланс в український етнічний простір. Зокрема, В. Німчук, підходить до аналізу цього діалекту в аспекті негативного впливу російської політики і, загалом, не вважає доцільним виділення окремої русинської мови: «Тим часом у Закарпатській області й далі не згасають намагання поодиноких людей створити окремішню норму, штучно відірвану від її українського коріння, адже закарпатський діалект має всі визначальні риси української мови» [15].

Виділяти діалекти як окрему мову не вважає доцільним і літературознавець М. Рошко. В своїй статті він розглядає закарпатський діалект і розвінчує міфи стосовно нього. Насамперед, він не погоджується із тим, що через відмінності між українською літературною мовою і закарпатським діалектом деякі науковці називають його окремою мовою (ближчою до словацької та чеської або сербської та хорватської). Аргументом він вважає відмінність мов за принципами неповноголосся та повноголосся. Так, у чехів, словаків, поляків, сербів, хорватів, словенців, болгар слова неповноголосі: хлад, глад, млад, глава, врата, блато, злато, длань тощо, а в українців – повноголосі: холод, голод, молодий, голова, ворота, болото, золото, долоня тощо [17].

Якою б іноді розмитою не була межа, різницю між мовою та діалектом характеризують наступним чином: мовою є усний чи писемний спосіб людського спілкування, що включає використання слів звичним структурованим способом. Діалектом же є особлива унікальна для певного регіону, соціальної чи етнічної групи форма мови. Важливо розуміти, що мова може включати в себе декілька різних діалектів (наприклад, які розглянули вище) [16].

Мова – усталене поняття, про це говорить і той факт, що українська мова закріплена як державна ст. 10 Конституції України [10] і не різниться відповідно до регіону або сфери діяльності. В той час, як діалекти можуть різнитись відповідно до різних факторів. Зокрема, розподіляються на такі два основних типи: територіальний (залежить від регіону) та соціальний (залежить від соціальних, вікових, професійних груп населення) [1, 13].

Хоча подекуди визначення історії та походження діалектів стають конфліктними, зараз все більшої популярності набуває вивчення і використання діалектів у мові, зростає попит на так званий ділінгвізм (володіння літературною мовою та однією з діалектних форм спілкування) [2]. Переходити на регіональну говірку з її носіями – негласне правило гарного тону сучасної людини. Колорит мови та інтерес до співрозмовника залежать не лише від досконалого володіння літературними канонами, а й від діалектів, які збагачують мовлення [20].

Висновок. На даний момент питання розрізнення мови та діалекту є недостатньо дослідженим, тобто науковці досі не дійшли згоди у питаннях їх чіткого виокремлення. Основними ознаками, що вирізняють мову та діалект є усталеність першої та унікальність для певного регіону чи групи людей другої. На даний момент в Україні існує дійсно велика кількість діалектів і кожен із них має свої особливості формування, функціонування, побутування на певній території. Цікавим є питання проникнення діалектного мовлення у літературний твір, що, з одного боку надає авторському мовленню місцевого колориту, а з іншого – сприяє входженню певних лексем у загальноукраїнський мовленнєвий фонд. Найцікавішими прикладами вживання діалектизмів у літературних текстах вважаємо тексти Володимира Лиса, Юрія Винничука, Марії Матіос. Найбільше суперечок в українській соціолінгвістиці точаться навколо закарпатського говору, який слід вважати одним із діалектів сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконенко Л.А. Соціолінгвістика : практикум. Кривий Ріг : КДПУ, 2020. 106с.

2. Гримашевич Г. І. Діалекти як джерело збереження культури та духовності українського народу. URL:<http://nniif.org.ua/File/20ggidyd.pdf>
3. Громик Ю. Поліські діалекти в сучасній художній літературі. Луцьк : Вежа-Друк, 2022. 304с.
4. Єрмоленко С. Я. Сучасна літературна мова і діалекти.// *Рідне слово*. Вип. 6. Київ : Наукова думка, 1972. С. 14–15.
5. Загальна психологія/ За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004.704 с.
6. Звонська Л. Л. Енциклопедичний словник класичних мов / Н. В. Корольова, О. В. Лазер-Паньків та ін./ За ред. Л. Л. Звонської. Київ : Київський університет, 2017. 552 с.
7. Іван Франко. Літературна мова і діалекти. URL:<https://zbruc.eu/node/68718>.
8. Коваленко Б. Комплексне дослідження використання діалектів у мові української художньої літератури.\\ *Українська мова*. 2011. № 1. С. 125–129.
9. Ковтун О. В. Діалектна лексика у сучасній українській прозі в аспекті перекладу. С.184–188.
10. Конституція України. URL:<https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
11. Лагдан С. П. .Роль української мови у формуванні ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Формування загальнолюдських та патріотичних цінностей у студентської молоді*. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет,. 2015. С. 219–224.
12. Левкова А. На кожне сільце — своє слівце.URL:<https://www.verbum.com.ua/02/2021/the-languages-we-speak/each-place-its-word/>
13. Масенко Л. Т. Літературна мова // *Енциклопедія Сучасної України*/ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. Т. 17.
14. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ: Києво-Могилянська академія, 2010. 242с.

15. Німчук В. Ще раз про «Русинський язик» і збереження діалектного середовища.// *Українська мова*. 2017. № 3. С. 15–24.
16. Різниця між мовою та діалектом у соціолінгвістиці. URL:<https://uk.strephonsays.com/language-and-dialect-in-sociolinguistics-2337#menu-3>
17. М.Рошко: руйнування міфів про закарпатський діалект. URL:<https://varosh.com.ua/dumky/66494/>.
18. Севрук В. Г. Діалекти українських циган. 2015 С.161–166. URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9220/1/%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90_p195-200.pdf
19. Сердега Р. Л. Мова фольклору – діалект чи наддіалект // *Лінгвістика*. 2018. № 1 (38). С. 49–62.
20. Чому в українську мову повертається мода на діалекти? URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2606464-comu-v-ukrainsku-movu-povertaetsa-moda-na-dialekti.html>
21. Яворський Ю. Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури.// *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 2. 2015. С. 230–236.
22. Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. URL:<https://www.cnrtl.fr/definition/idiome>.
23. List of declarations made with respect to treaty No. 148. European Charter for Regional or Minority Languages. URL:<https://web.archive.org/web/20150918164438/http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>.

REFERENCES

1. Bilokonko L.A. Sociolinguistics. Kryvyi Rih, 2020. 106 p.
2. Hrymashevich G. I. Dialects as a source of preservation of the culture and spirituality of the Ukrainian people. URL:<http://nniif.org.ua/File/20ggidyd.pdf>

3. Gromyk Y. Polesia dialects in modern fiction. Lutsk: Vezha-Druk, 2022. 304 p.
4. Yermolenko S. Ya. Modern literary language and dialects // *Ridne slovo*. Vol. 6. Kyiv: Naukova dumka, 1972. P. 14–15.
5. General psychology / edited by S. Maksimenko. Vinnytsia: Nova Kniga, 2004. 704 p
6. Zvonska L. L. Encyclopedic dictionary of classical languages. Kyiv: Kyiv University, 2017. 552 p.
7. Franko I. Literary language and dialects. URL:<https://zbruc.eu/node/68718>
8. Kovalenko B. Comprehensive study of the use of dialects in the language of Ukrainian fiction // *Ukrainian language*. 2011. № 1. P. 125–129.
9. Kovtun O. V. Dialect vocabulary in modern Ukrainian prose in the aspect of translation. P.184–188.
10. The Constitution of Ukraine. URL:<https://www.president.gov.ua/document/s/constitution>
11. Lagdan S.P. The role of the Ukrainian language in the formation of value orientations of student youth. Formation of universal and patriotic values among student youth. 2015. P. 219–224.
12. Levkova A. Every village has its own word. URL:<https://www.verbum.com.ua/02/2021/the-languages-we-speak/each-place-its-word/>
13. Masenko L. T. Literary language // *Encyclopaedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Institute of Encyclopaedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2016. Vol. 17.
14. Masenko L. T. Essays on sociolinguistics. Kyiv, 2010. 242 p.
15. Nimchuk V. Once again about the “Rusyn language” and the preservation of the dialectal environment // *Ukrainian language*. 2017. № 3. P. 15–24.
16. The difference between language and dialect in sociolinguistics. URL:<https://uk.strephonsays.com/language-and-dialect-in-sociolinguistics-2337#menu-3>

17. .Roshko M. Destruction of myths about the Transcarpathian dialect.
URL:<https://varosh.com.ua/dumky/66494/>
18. Sevruk V. G. Dialects of Ukrainian Gypsies. 2015 P.161–166.
URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9220/1/%D0%A3%D0%9A%D0%A0%D0%90%D0%87%D0%9D%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%90%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%90_p195-200.pdf
19. Serdega R. L. The language of folklore – dialect or super-dialect // Linguistics. 2018. № 1.38. P. 49–62.
20. Why is the fashion for dialects returning to the Ukrainian language?
URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2606464-comu-v-ukrainsku-movu-povertaetsa-moda-na-dialekti.html>
21. Yavorskyi Yu. Theoretical principles of the study of dialectics in the language of fiction // Linguistic studies. Vol. 2. 2015. P. 230–236.
22. Centre_National_de_Ressources_Textuelle_set_Lexicales.URL:<https://www.cnrtl.fr/definition/idiome>
23. List_of_declarations_made_with_respect_to_treaty_No_148_European_Charter_for_Regional_or_Minority_Languages.URL:<https://web.archive.org/web/20150918164438/http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=1&DF=&CL=ENG&VL=1>